

Құрманалиева А.Д.,
Әскенұлы Е.

**Ресей империясының
шоқындыру саясатының
бастамаларына сипаттама**

Қазақстан Республикасындағы миссионерлік қызмет ерекшеліктері жобасы аясында жарияланып отыр.

Мақалада Ресей империясының шоқындыру саясатының алғашқы көріністеріне талдау жұмыстары жасалынды. Ресей мемлекеті жүргізген миссионерлік саясаттың тарихы орыс мемлекетінің қалыптасуымен және отарлау саясатының басталуымен тығыз байланысты. Ресей үкіметі үшін шоқындыру саясаты орыс емес халықтарды идеологиялық тұрғыдан игерудің негізі болды. Шоқындыру орыс емес халықтарды ұлттық келбетінен айыруда, оларды орыстандыруда үлкен рөл ойнады. Ресейге бағынышты халықтардың православиені қабылдауына миссионерлердің жемісті қызметі, орыс үкіметінің шоқынғандарға жасаған түрлі жеңілдіктері, христиан еместерге жасалған шаруашылық саласындағы көп кедергілері әсер етті. Орыс православие шіркеуінің миссиялары жүргізген шоқындыру саясаты күштеу тәсілдеріне де, айдаларға да толы. Мақалада Сібір, Қиыр Шығыс, Еділ бойы, Байқал жағалауы халықтарын шоқындыру ісі қалай жүргені жөнінде көптеген мәліметтер келтіріледі.

Түйін сөздер: Ресей империясы, шоқындыру, православие, миссионер.

Kurmanaliyeva A.D.,
Askenuly E.

**Description of the initial
period of politics
of Christianization of the
Russian Empire**

This article is published under the project «Features of missionary activity in the Republic of Kazakhstan».

The article analyzes the initial stages of the Christianization of the Russian Empire policy. Politics of Russian missionary associated with the creation of the Russian state and the beginning of colonial policy. For the Russian Empire Christianization policy has been a source of ownership of non-Russian nationalities. Christianization played a major role in the loss of national identity and the Russification of non-Russian peoples. The adoption of Orthodox subjects of the Russian Empire, influenced by the work of tireless missionaries. In the policy of the Christianization pursued by the Russian Orthodox Church, there has been coercion and manipulation. The article refers to the Christianization of the peoples of Siberia and the Far East, Volga and Transbaikalia.

Key words: Russian Empire, Christianization, orthodox, missionary.

Құрманалиева А.Д.,
Аскенұлы Е.

**Описание начального периода
политики христианизации
Российской империи**

Данная статья публикуется в рамках проекта «Особенности миссионерской деятельности в Республике Казахстан».

В статье анализируются начальные периоды политики христианизации Российской империи. Политика миссионерства России связана с созданием Русской Государственности и началом колониальной политики. Для Российской империи политика христианизации была источником владения нерусскими народностями. Христианизация сыграла большую роль в утрате национальной идентичности и руссификации нерусских народов. На принятие православия подданными Российской империи повлияла неустанная работа миссионеров. В политике христианизации, проводимой РПЦ, имело место принуждение и манипулирование. В статье говорится о христианизации народов Сибири, Дальнего Востока, Волги и Забайкалья.

Ключевые слова: Российская империя, христианизация, православие, миссионерство.

**РЕСЕЙ
ИМПЕРИЯСЫНЫҢ
ШОҚЫНДЫРУ
САЯСАТЫНЫҢ
БАСТАМАЛАРЫНА
СИПАТТАМА**

Орыс миссионерлігінің тарихы орыс мемлекетінің қалыптасуымен және отарлау саясатының басталуымен тығыз байланысты. Орыс емес ұлттар арасына православиені тарату ісімен осы іске жауапты христиандық миссиялар айналысты. Олардың қатарына кадык, алтай, қырғыз, иркут, забайкалье, камчатка, обдор, сургут, енисей, якут миссияларын жатқызуға болады.

Бағынышты халықтарды шоқындыру саясаты ресейлік біртұтас этноконфессионалдық және құқықтық кеңістік құрудың жолы болды. Ресейге бағынышты халықтардың ойсанасында өздерінің жеңілгендігіне мойынсұну үрдісі байқалып жатты. Өйткені олардың көшбастар тұлғаларының, әскери қолбасшыларының, абыздарының біразы азаттық жолында тұтқынға түсті немесе күрес үстінде қаза тапты.

Шоқындыру үрдісі орыс емес халықтарды басқару жолындағы кешенді әрекеттердің бірі болды. Ресей империясының шоқындыру саясаты ішкі саяси ахуалдың тұрақтылығына тәуелді болды. Дегенмен кей жылдары Ресей мемлекетінде ішкі қайшылықтардың ушығуы, ұлт-азаттық көтерілістердің болуы, билік дағдарысы, сыртқы жанжалдар империяның шоқындыру саясатын тоқтатқан жоқ. Бұл саясат қалыс қалмай, өз арнасымен жүре берді. Патша үкіметі жаңадан отарланған аймақтан дворяндық және монастырлық қауымға жер үлесін бөліп беріп отырды. Осы әрекеті арқылы Патшалық Ресей аймақтарда саяси және діни тірек жасап алды. Жергілікті дворяндар мен діни қызметкерлер христиандықты орыс емес халықтарға тарату қызметін де атқарды. Жалпы айтқанда шоқындыру саясаты жаңадан отарланған аймақтарды идеологиялық тұрғыдан игерудің көзі болды.

Православтық шіркеудің күшті ықпалын алғашқылардың бірі болып коми халқы сезінді. 1456 жылы Новгород княздығы Мәскеу княздығынан жеңіліс тапқаннан соң, Новгородтың солтүстіктегі иеліктері яғни Пермь жері Мәскеудің құрамына өтті. XV-XVI ғасырларда Мәскеу княздері үшін Пермь жері Орал аймағындағы стратегиялық маңызды орталық болды. Пермьнің христиандықты қабылдауынан бастап Орал аймағының жерлері орыс мемлекетінің құрамына қосыла бастады. Комиліктерді шоқындыру үрдісі XIV ғасырда Стефан Пермс-

кийдің қызметі арқылы жүзеге асты. С.Пермский өзінің миссионерлік іс-әрекетін мәскеулік князь Дмитрийдің, Мәскеу митрополиті Пименнің қолдауымен жүзеге асырды. Дәл осы сәттерде Куликовадағы жеңістен соң орыстардың ұлттық санасы қалыптасып, көтеріліп келе жатқан-ды. Пермский шоқындыру жолындағы әрекеттерін қақтығыссыз жүргізді. Ол дін жолындағы идеологиялық тартыстарда комилік абыздарды жеңіп шыққан. Стефан еш қантөгіске жол бермей, комилік абыздарды психологиялық тұрғыдан жеңген [1]. 1380 жылы шығыс финдердің жерінде Стефан Благовещенск және Михайло-Архангелск монастырлары салынды. 1383 жылы Перм епархиясының негізі қаланды және оның алғашқы епископы болып Стефан сайланды. Орыстар қолданған христиандық шіркеулер мен часовняларды пұтшылдық қасиетті орындардың орнына немесе оның жанына салу әдісі – пұтқа табынушылықпен күресудің бір жолы болды. Шын мәнінде пұтқа табынушылықпен күрес ұзақ әрі қиын үрдіс болып шықты. Стефан шоқынған комилерге пұттарын өртеп жіберуді талап етті. Коми-пермяктар қоныстанған Чердень аймағы христиандықты таратудың ошағы болды. 1462-1463 жылдары Иоанн-Богослов ерлер монастыры салынып, бұл орын христиандықты тарататын миссионерлік орталыққа айналды. Патша тарапынан берілген ерекше грамота аталған храмның комилер жерінде діни және шаруашылық тәуелсіздік сыйлады. Чердынь аймағында алғашқы болып Благовещенск храмы салынды, одан әрі Рождество Христово шіркеуі, қыстақтарда Воскресенский, Троицкий, Рождественский, Богоявленский, Успенский, Никольский, Прокопьевский, Пятницкий храмдары салынды. 1624 жылы Чердыньда 16 храм (12 приходтық, 4 монастырьлық храм) қызмет етті [2]. Пермьге христиандықты енгізу XVII ғасырдың басына дейін жалғасты және христиандандыру үрдісі пермьдік епископтардың, ОПШ-нің жоғары иерархтарының, князьдардың, IV Иван патшаның жеке қадағалауында болды.

Қазан хандығын Ресей империясының құрамына қосу үрдісін IV Иван православиелік ұранмен жүргізді. Иван патша православиені өзі жүргізетін саясаттың сенімді серіктесі санады. Ресейдің Қазан хандығына жасалатын шабуылы әскери-саяси іс-әрекеттен гөрі крест жорығы ретінде қаралды. Қазанға жасалатын шабуылға қатысты ойластырылған іс-әрекеттердің барлығы мәскеулік митрополит Макариймен мақұлданды. Мемлекет пен православиелік шіркеу, патша мен митрополит Қазан ханды-

ғына қатысты соғыста бір-бірін ерекше қолдады. А.А. Можаровскийдің жазуынша, «Иван Қазанға діннің атымен және дін үшін барды; сондықтан да оның Қазанға жасаған жорығы тек мемлекеттік есеппен ғана емес, сенімнің атымен, сенімнің пайдасы үшін жасалды»[3]. Ал Н.М. Карамзин Қазан соғысына мынандай баға береді: «Қазанды бағындыру керек пе? деген сауал, Ресей мемлекетінің болмысын тыныштықпен және қауіпсіздікпен бекемдеу қажет пе деген мәселемен тығыз байланысты болды» [4]. Ресей стратегиялық тұрғыдан аса маңызды Қазан өңірін өздеріне бағындырған соң, бұл аймақта ұзақ мерзімді мемлекеттік-шіркеулік миссионерлік саясат жүргізудің қажеттілігі болды. Шоқындыру саясаты Қазан хандығы құлағаннан соң бірден басталып кетті. Қазанды бағындырған орыстар қаладағы мешіттердің барлығын қиратты. Мешіттерді қиратудан бөлек, татар билеуші элитасын православиеге тартуға да жіті мән берілді. 1553 жылы 8 қаңтарда Мәскеуде Қазанның бұрынғы ханы Өтеміш-Гирейді шоқындыру рәсімі өтті. Дәл сол мезетте христиандықты қабылдау жайлы өтінішті Қазанның соңғы ханы Едигер де айтты. Православиені Қазан жерінде орнықтыру үшін ең алдымен Қазан епархиясын құру ісі қолға алынды. Епархия діни қызметкерлердің қызметіне және миссионерлердің іс-әрекетіне тікелей басшылық жасауы тиіс болатын. Мемлекеттік христиандандыру саясатының ресми бастамасы ретінде 1555 жылғы 3 ақпанды айтуға болады. Дәл осы күні Селижаров монастырінің игумені Гурий Қазан және Свяжск архиепископы болып тағайындалды. Гурий Иван Грозныйдан шоқындыру саясатына қатысты нақты міндеттер алды. С.М. Соловьёв осы үрдістің маңыздылығына мынандай баға береді: «Қазан және Свяжсктің бірінші архиепископы Гурий Мәскеуден Қазандағы өз епархиясына 1555 жылы көктемде аттанды. Бұл аттаныстың орны бөлек болатын. Себебі алғаш рет орыс тарихында, архиепископ жаулап алынған христиан емес мемлекетке христиандықты таратуға бара жатты. Гурийдің бұл діни сапары Владимир княздің тұсында Византиядан Руське келген грек діндарларының сапарына ұқсайтын. Оның соңы Қазанды бағындырумен аяқталды және де бұл христиандықтың мұсылмандық алдында салтанат құруының көрінісі еді» [5]. Орыстар Қазан хандығының құрамындағы мұсылмандарды да, пұтқа табынушы халықтарды да шоқындыруға ерекше мән бере қарады. Алғашқы шоқынған қазандықтар жөніндегі мәліметтер 1553 жылдан бастап кездеседі. Гурийдің архиерейлігі кезінде мындаған жат

діндегілер христиандықты қабылдады деген деректер бар. Иван Грозный православтық Ресейдің алдында христиандық сенімді қорғау және оны басқа халықтарға тарату міндеті тұрғанын негіздеді. Қазандағы орыс билігінің алғашқы жылдарында-ақ ол аймақта Қазандағы Успенский Зилантов монастыры (1522 ж.), Свияжктегі Успенский (Богородицкий) монастыры (1555 ж.), Қазандағы Спасо-Преображенский монастыры салынды. Шаруалардың жерлерінің монастырларға қарасты аумаққа қосылуы және шіркеу тарапынан жүргізілген белсенді миссионерлік қызмет әртүрлі қарсылық шараларының туындауына себеп болды. Монастырлық вотчиналардағы шаруалар православтық сенімді біртіндеп қабыл ала бастады. Орыс үкіметі татарлардың шаруашылық мұқтаждықтарын өз мүддесіне тиімді пайдаланып, жерге, салыққа байланысты қатаң талаптар қойды. Шоқынғандарға жасалған жеңілдіктер әсерінен көптеген татарлар христиандықты қабылдауға мәжбүр болды. Татарларды шоқындыру саясаты Ресей империясы құлағанға дейін, яғни 1917 жылға дейін үздіксіз түрде жалғасты.

Мордвалар, марилер, удмурттарды шоқындыру үрдісі XVI ғасырдың екінші жартысында баяу қарқынмен жүрді. XVI ғасырда Патшалық Ресейдің миссионерлік саясатында төзімсіздік байқала бастады. Отарланған халықтарды діни жағынан бағынышты ету мәселесі Федор Иванович патшаның Қазан архиепископы Гермогенге 1593 жылы 18 шілдеде берген атаулы грамотасында көрініс тапқан. Бұл құжат орыс емес халықтарды шоқындыру ісінде мемлекеттің мәжбүрлеу, жазалау шараларын жүзеге асыруына мүмкіндік берді. Бірақ бұл үрдіс те кері нәтижесін беріп, жаңадан шоқынғандар православиенен бас тартып жатты. Грамота жаңадан шоқынып, одан соң ескі сеніміне қайта оралғандарға соғыс жариялады: «Да которые новокрещены христианские веры крепко держати ипоученья митрополита и отцов духовных слушати не учнут, и вы б тех велелисмиряти, в тюрьму сажати и бити и в желези ив чепи сажати» [6]. 1593 жылғы грамотаның қатыгездігі XVI ғасырдың соңындағы таптық күрестің күшеюіне әсер етті. 80-90 жылдары монастырлар мен помещиктерге қарсы бірнеше мәрте көтерілістер өтті. 1593 жылғы грамота Патшалық Ресейдің Еділ мен Жайық бойындағы миссионерлік саясатының атаулы кезеңі болды. Осы уақыттан бастап шоқындыру саясаты ашық түрде жүргізіле бастады. XVI ғасырда-ақ мордвалар өмір сүрген аймақтарда миссионерліктің орталығына

айналған православтық монастырлар мен шіркеулер салына бастады. Орыс билігі православиелік орталықтарды керек-жарақтардың барлығымен қамтамасыз етті. Аймақтың ірі монастырлары қатарына Темников уездіндегі Савина Сторожевский (XVI ғасырда салынған), Пурдышевский (XVI ғ.), Санаксарский (1659 ж.), Саровский (1705 ж.), Шацк уездіндегі Никольский Черняев (1573 ж.), Арзамас уездіндегі Новоспасский (1660 ж.) жатты. Бұл діни орталықтардың барлығы да мордва халқын христиандыққа тартуға тырысты. Үкімет мордва халқын шоқындыру ісін тездету үшін православиені қабылдағандарға түрлі жеңілдіктер жасады. Мәселен, Федор Алексеевич патша шоқынған мордваларға қолдау көрсету жөнінде жарлық қабылдады. Жеңілдіктерге қызыққан мордвалардың көпшілігі шоқынды, бірақ шіркеу қызметкерлері кеткеннен соң, мойындағы кресттерін шешіп, бәз бұрынғы тіршілігін кешіп жүре берді. 1740 жылы Қазанда жаңадан шоқынғандардың істері жөніндегі Контор ашылды және ол орталық христиандықты Қазан, Нижегород, Воронеж, Астрахан губернияларында тереңдетуді мақсат тұтты. Осы контордың басшысы болып 1740 жылы 11 қыркүйекте архимандрит Д. Сеченов тағайындалды. Патшаның жарлығы бойынша христиандықты қабылдағандарға салық төлеу бойынша үш жылға жеңілдіктер жасалды және рекруттық міндеткерліктерден, қазыналық зауыттардағы жұмыстардан босатылды. Сонымен қатар оларға православтық белгіні көрсететін киім-кешектер берілді. Және де 15 жастан жоғары ерлерге 1 рубль 50 тиын, 10-15 аралығындағыларға 1 рубль, 10 жастан төмендерге 50 тиын берілді [7]. Қазан діни семинариясының ректоры болған архимандрит Климент Еділ бойы халықтарының христиандануы жөнінде мынандай ой өрбітеді: «Христиандықты қабылдағандар арасында христиандық мордвалықтардың арасында бекіген. Көп қабылдағандар арасында чуваш ұлты да бар. Егер чуваштар орыстардың арасында орналасатын болса, олардан да мордваныкі тәрізді жақсы нәтиже көруге болады» [7]. Христиан діни мордва ұлтының арасына сіңіп қалды. Қазіргі уақытта Мордовия Республикасында 400 православ шіркеуі, 13 монастырь бар.

Аймақтағы халықтың тығыз орналасуы және бұл өлкедегі орыстардың үлесінің жоғарылығы хакастарды шоқындыруға ерекше мүмкіндіктер жасады. 1861 жылы Хакас-Минусинск аймағында 40 приход қызмет етті [8], олардың 24-де шоқынған хакастар өмір сүрді [9]. Шіркеулік-приходтық қауымдарда діни-мәдени өзара

сабақтастық және өзара алмасу үрдісі жүрді. Бұл үрдіс этно-әлеуметтік, мәдени-шаруашылық интеграцияға да әсер етті. XVIII ғасырдың соңында хакастар орыстармен бірге Якушева, Ильтек, Черноком, Быскар, Бескишен, Шушен, Каптырево, Синявин, Сыдин, Беллыцк, Курганчиков, Бейск, Антонова деревняларында, Балахтин, Курагин селоларында тұрып жатты. XIX ғасырда бірлескен ауылдардың саны одан әрі артып, бұл қатарға Качулька, Каменка, Шунерская деревнялары, Каратуз, Таштып станциялары да қосылды. Этносаралық ықпалдастықтар экономикалық салада да көрініс тапты. Патшалық Ресейде Сібірдің жергілікті тұрғындарын шоқындыруды оларды орыстандырудың басты жолы деп білді. Осы себепті автохондарды орыс-православ мәдениетіне жақындастырудың жолдары бірінші кезекке қойылды. Минусинск округінің басшысы 1854 жылы былай деп жазды: «... Пұтқа табынушылық халықтың бойындағы басты кемшілік болып тұр, перілерге сенім, бақсылық-балгерлік әлі күнге бар» [10]. Хакас жеріндегі миссионерлік қызмет жөніндегі 1887 жылғы есепте мынандай деректер келтіріледі: «шайтандар, зұлым рухтар жөніндегі түсініктер түземдіктердің арасында ерекше қорқыныштар тудырады. Түземдіктер тау басында құрбан шалады. Олардың жиындары серуенге ұқсас болып келеді және жайылған дастархандарына орыстарды да шақырады. Посттарды сақтамайды, сондай-ақ көкөністерді қалай өсіру керектігін де білмейді» [11]. Жалпы алғанда XVIII-XIX ғасыр аралығында хакастардың 49,4%-ы православиені қабылдады.

1766 жылы Камчаткада 9959 камчадалдар, ителмендер, коряктар шоқындырылды [12]. 1866 жылы шіркеулік-приходтық мектептер Инск және Охот шіркеулерінде, 1867 жылы Амур мен Тигилдегі Софийск соборында, 1868 жылы Ямск соборында ашылды. XIX ғасырдың 70 жылдарында Қиыр Шығыста шіркеудің қарамағындағы ондаған мектептер қызмет етті. XIX ғасырдың 80 жылдары миссионерлік мектептер Чукоткадағы Сенкель миссионерлік станында және Ново-Маринск постында салынды. XX ғасырдың басында Қиыр Шығыста 24 шіркеулік-приходтық және 14 миссионерлік мектеп болды [13]. Байырғы халықтарды шоқындыру үрдісі Қиыр Шығыс мемлекеттерінде әртүрлі мезгілде жүрді. Мәселен, якуттарды жаппай шоқындыру үрдісі XVIII ғасырдың 60 жылдарының соңында басталса, ал бұл уақытта Камчаткадағы ителмендерді шоқындыру үрдісі аяқталып қойған болатын. Шоқындыру үр-

дісінің жүруіне жергілікті халықтардың өмір салты, шіркеулердің болу, болмауы, миссионерлер мен священниктердің адамдық және кәсіби сапасы әсер етті. Эвендерді шоқындыру XVIII ғасырдың 40 жылдары басталды. 1745 жылы архимандрит И. Хотунцевский Камчаткаға бара жатқан жолда Охотск маңындағы 500 эвенді шоқындырды. Эвендерді жаппай шоқындыру ісі 1780 жылдардан басталды. 1820 жылдары Охотскінің эвендерінің барлығы дерлік шоқындырылды. Эвендермен бір мезетте юкагирлер мен чуванцтар да православиені қабылдады. Олардың барлығы орыстық есім мен текті қабыл алды. Қиыр Шығыстық эвенктердің христиандықты жаппай қабылдауы XIX ғасырдың басында орын алды. Аталған халықтың христиандыққа дейінгі ертегілерінде пұтшылдық сенімнің кейіпкерлері ғана жүретін. XIX ғасырдың 30 жылдары «Ивандар мен Петрлар» өте көп болды. XX ғасырдың басында аяно-майск және удск эвенктерінің ересектерінің барлығы шоқындырылды және православтар қатарына жатқызылды. 1866 жылы нанайлар мен нивхтер де христиандықты қабылдады. XIX ғасырдың II жартысында Якутия халқына христиандықты жаппай қабылдатты. 1870 жылы Якутияда христиандықты 230 мың адам ұстанды (олардың ішінде 219 мыңы якуттар, қалғандары басқа байырғы халықтар) [14].

Православ шіркеуінің Байқал бойындағы миссионерлік қызметі XVII ғасырдан басталды. Ол негізгі үш кезенді бастан өткерді. Бірінші кезең Байқал бойын отарлаумен байланысты болды және бұл кезеңдегі шоқындыру аса ауқымды болған жоқ. Екінші кезең Байқалды игеру және белсенді миссионерлік қызметпен байланысты болды. Және де бұл кезеңде шіркеулер, монастырлар, миссионерлік мектептер көп салынды. Үшінші кезең буряттар арасында буддалық діндарлардың ықпалының күшеюімен, ар-ұждан бостандығы туралы патшалық жарлықтың шығуымен байланысты болды. Осы кезеңде православтық шіркеудің түземдіктер арасындағы беделі күрт төмендеп кетті, бірақ осыған қарамастан шіркеулер, мектептер салудың, діни әдебиеттер шығарудың, аудармалар жасаудың көлемі азайған жоқ. Миссионерлердің жазған есептеріне қарағанда, 1862-1869 жылдары 2402 адам, 1870-1902 жылдары – 10512 адам шоқындырылды [15]. Забайкалье түземдік миссиясының 1906 жылғы есебінде мынандай міндеттерді жүзеге асыру жайында жазылған: 1. Ресейдің Батыс бөлігінде қолданысқа енген Н. Ильминскийдің үлгісіндегі мектептер салу;

2. Христиандық діни мәтіндер мен дұғаларды тұрғылықты халықтың тіліне аудару; 3. Барлық забайкалье миссионерлерінің съезін өткізу, тәжірибе алмасу.

XVIII ғасырда үкіметтің христиандандыру саясатына байланысты саясаты өзгерді. I Петрдің атақты жарлықтарынан (1706, 1710, 1714 жж.) соң Сібір халықтарын күштеп шоқындыру саясаты одан әрі күшейіп кетті. Осы сәттен бастап православие ұғымы орыстандыру саясатының элементі және маңызды саяси-мәдени үрдіс ретінде қарала бастады. К.В. Орлова қалмақтардың шоқындырылуы XVII ғасырдың 70 жылдарынан басталды деген пікір айтады [16]. Орал казактарының тарихшысы А.Б. Карпов шоқынған қалмақтарды патшалық әскери қызметке пайдалану XVII ғасырдан-ақ басталғанын жазады [17]. 1686 жылы Курскде шоқынған 51 қалмақ отбасы тұрған. Олар дондық, жайықтық казактардың Белгород полкіне жатқызылған. Қалмақтар әскери қызметтері үшін марапатталып отырды. Император I Петр қалмақтарды шоқындыру ісіне ерекше мән беріп қарады. 1724 жылдан бастап миссионерлік іс-әрекеттердің басты объектісі ретінде қалмақ ақсүйектері таңдалып алынды. I Петрдің 1724 жылғы 20 қаңтардағы жарлығында «қалмақтардың билеушілерін христиандыққа тарту» жөнінде айтылды. Бұл жарлықтың шығуына Аюке ханның ұрпағы Бақсадай Доржының православиені қабылдағысы келгендігі себепкер болуы мүмкін. Бақсадай орыстардың көмегі арқылы өзінің бауыры Дасангқа қарсы шығуды ойластырды [18]. Ресейдің жоғарғы шенеуніктері хандық әулетті шоқындыруға ерекше мән беріп қарады. Бақсадай Доржы нөкерлерімен бірге алғашқыда Мәскеуге, одан соң Санкт-Петербургқа жеткізілді. 1724 жылы 15 қарашада Троицк шіркеуінде Бақсадай Доржыны шоқындыру рәсімі өтті. Осы шараға императордың, Синод мүшелерінің, сенаторлардың, басқа да жоғары мәртебелі тұлғалардың қатысуы бұл жиынның аса маңызды екеніне дәлел бола алады. I Петрдің мақұлдауымен қалмақ ақсүйегі ендігі кезекте Петр Петрович Тайшин деген есімді иеленді. Хан ұрпағымен бірге оның айналасындағы жеті зайсанг та шоқындырылды. Православиені қабылдағаны үшін Бақсадай Доржы жыл сайын Ресей үкіметінен 1 мың рубль алып тұрды. Бақсадайдың айналасындағы нөкерлері де сый-сияпаттан құр қалмады [16]. Шоқындыру рәсімі аяқталғаннан соң Петр Тайшин бастаған қалмақ делегациясының барлығы Қалмақ хандығына қайтып оралды. Жоғары мәртебелі қалмақтарды шоқындыру рә-

сімін салтанатты түрде өткізу және жоғары сыймен марапаттау осылай басталды. Жоғары дәрежелі сый-сияпаттар қалмақтардың ата діндерін өзгертулеріне себепкер болды. Сәтті басталған шоқындыру жұмыстарын Қалмақ хандығында одан әрі тереңдету үшін Ресей үкіметі аталған ұлыста православтық миссия құруды қолға алды. Аталған миссия 1725 жылы Иеромонах Никодимнің басшылығымен ұйымдастырылды. Қалмақ тілін үйрену үшін Петр Тайшинге Славяндық грек-латын академиясының оқушылары Андрей Чубовский, Иван Ляхов, Максим Долматов, Петр Смирнов, Федор Львов жіберілді. Қалмақ хандығындағы православтық миссияның қызметі аса сәтті болмай, олар 1736 жылға дейін ғана жұмыс істеді. Православтық миссияның жұмысының сәтті жүрмеуіне бірнеше факторлар әсер етті. Біріншіден, қалмақ қоғамына ықпалы күшті ламалық діндарлар православтық миссияға теріс көзбен қарады, екіншіден православ дінін қабылдаған Петр Тайшин де миссионерлерге ешқандай қолдау көрсеткен жоқ. Туған жеріне қайтып оралғаннан соң П.Тайшин буддизмді ұстануын жалғастыра берді. Қалмақ ақсүйектерінің христиандықты қабылдауына саяси жағдаяттар әсер етті. Мәселен, ішкі тұрақсыздықтар, саяси бәсекелестік т.б. мәселелер осы қатарға кіреді. Міне осы себепке байланысты қалмақ даласындағы шоқынулар саяси мәселелер ушыққан кездерге дөп келеді. Ресей қазынасынан бөлінген қаржылай марапаттар да қалмақтардың христиандыққа деген қызығушылығын арттырды. Әрбір шоқынған қалмақ ақшалай сыйлыққа ие болды. Сенат бекіткен мөлшер бойынша, үйленген зайсангқа 15 рубль, «қара сүйек» қалмаққа – 2 руб. 50 коп. беріліп отырды [19]. Қалмақтарды шоқындыруға православтық екі миссия атсалысты. Ленкеевич бастаған бірінші миссия қалмақтарды шоқындыруды хандықтың территориясында жүргізді. Ал Чубовский бастаған екінші миссия Ставрополь аймағында қызметін жүргізді. Астрахань епископының 1737 жылғы 7 наурыздағы мәліметтеріне қарағанда шоқынған қалмақтардың саны 3 мың адамға жеткен [20]. Зерттеуші К.В. Орлованың айтуынша, 1724-1735 жылдар аралығында 6 мың адам шоқындырылған. Ал Қазан діни академиясының студенті В. Рублиннің келтірген мәліметі бойынша Қалмақ хандығында 1725-1730 жылдар аралығында 432 адам, 1732-1734 жылдары 1232 адам христиандықты қабылдаған. Астрахань діни консисториясының мәліметтеріне қарағанда, 1724-1735 жылдары 863 отбасы шоқындыру рәсімінен өткен [21].

XVIII ғасырда орыс-кавказ қарым-қатынастарында жаңа бетбұрыс орын алды. 1752 жылы Ресей империясы Сенатының Сыртқы істер коллегиясы «Солтүстік Кавказдың тау халықтарын христиандандыру» жөніндегі жарлығын шығарды. Ол бойынша осетин халқын христиандандыру шаралары ойластырылып, шоқынғандарға түрлі жеңілдіктер жасау мәселесі бекіді [22]. Солтүстік Кавказдағы Терек өзенінің жағасына Ресей империясы салған қала-бекіністердің ішінде Моздак салыну мерзімі жағынан Кизлярдан кейінгі екінші орынды алды. Моздак қаласы әскери-саяси, сауда, әкімшілік және мәдени маңызға ие орталық болды және жаңадан салынған бұл қалаға көшіп келем дегендердің барлығына есік ашық болды. Бірақ Моздак қаласына көшіп келуші үшін үлкен бір талап болды, ол – христиандықты қабылдау. Моздок осы аймақтағы православтық христиандықтың ірі орталығына айналды. 1793 жылы 19 сәуірде Моздок Маджар викарлық епархиясы құрылды [23]. Осетиндік епархияның алғашқы епископы болып, Гай Такаов тағайындалды және ол орыс әліпбиі негізінде осетиндік жазбаны жасап шығарды. Такаов діни кітаптарды осетин тіліне аударумен айналысты. 1798 жылы ол Мәскеуде «Құдайлық мәтінді үйренгісі келгендерге бастамалық ілім» деген кітапты баспадан шығарды. Кавказдағы Осетин діни комиссиясы христиандықты жергілікті халыққа тарату жолында ауқымды іс-шаралар жүргізді. Миссия шоқындыру рәсімдерін жүргізді, шіркеулер салды, тау халықтарын христиандықты қабылдауға үгіттеді және оларға тиісті көмектер көрсетті. Ресей империясы Солтүстік Кавказдағы миссионерлік саясатын православиелік мектептер салумен де бекемдей түсті. 1861 жылы Владикавказда Ольгиндік әйелдер училищесі ашылды. Осетиндік шіркеулік-приходтық мектептер аса табысты жұмыс жасады. Тифлис діни академиясын бітіріп шыққан осетин және орыс ұстаздар балаларға Құдай Заңдарын, орыс тіліндегі Евангелиені, Көне Өсиет және Жаңа Өсиет тарихын үйретті. Осетиндік Ардон елдімекенінде Миссионерлік діни семинария ұйымдастырылды. Шоқынған осетиндер Алексей Гатуев, Алексей Колиев т.б. осы оқу орнында қызмет етті. Моздок православ діни училищесі де өз қызметін белсенді түр-

де жүргізді. Православтық мектептердің қызметін осетиндік епископ Леонид Алавердский қадағалады. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасыр басында православтық кітаптарды осетин тілінде шығару ісі ерекше күшейді.

Қорытынды

ОПШ-нің Қиыр Шығыстағы архиепископы болған Вениамин шоқындыруға байланысты былай деген еді: «Православиенің орыс емес ұлттарға қатысты миссиясы – орыстандыру миссиясы». Шын мәнінде шоқындыру саясаты орыс емес ұлттарды орыстандыруға үлкен көмегін тигізді. Шоқынған халықтар өздерінің ұлттық бірегейліктерінен, ерекшеліктерінен айырылып қалды. Эвенктік журналист В.С. Константинов былай деп жазады: «Шоқындырғаннан соң әрбір эвенкке христиандық, орыстық есім беретін. Осыдан бастап ол екі жақты адам болды. Мәселе эвенк енді ғана иеленген есімде емес, адамның жанының күйіне байланысты болды. Ендігі сәтте орман перілері оған қалай қарамақ, ендігі кезде оның перілермен қатынасы қалай болмақ? Эвенк кеңес алу үшін перілерге әр күн сайын қайырылатын. Олар көмектесетін болса, Дыгатқанға басымдық бере ме, әлде Иванға ма? Бұл ойлар адамның психикасында жылдар өткен сайын тереңдей берді. Уақыт өте келе оның аты да, діни сенімі де құрдымға кетті» [24]. Архиепископ Вениамин былай деп жазды: «бүкіләлемдік православие Ресейде орыс сенімі ретінде белгілі және орыс деп аталатындардың барлығы православ. Православиені қабылдағанша, католик – поляк, лютеран – неміс, мұсылман – татар, Сібірдегі пұтқа табынушы бурят болып қала береді. Православие бұлардың барлығын орыс қылады. Егер православиені қабылдаған жанға біреу орыс емесің дейтін болса, ол мұны қорлау ретінде түсінеді. Осылайша православие тек басқа сеніммен ғана емес, сонымен қатар басқа ұлтпен, оның әдет-ғұрпымен де, өмір салтымен де күрес жүргізуі тиіс. Түземдіктерге орыстық ұлттық болмыстың артықшылықтарын дәлелдей білу керек, тек сенім тұрғысынан ғана емес, ұлты жағынан да орысқа айналуы тиіс. Міне осындай өзгерістер арқылы ғана нағыз христиан бола алады» [25].

Әдебиеттер

- 1 Ульянов Н.И. Очерки истории народа Коми-зырян / Н.И. Ульянов. – М.: Партиздат, 1932. 371 с.
- 2 Чагин Г. Н. Пермь великая и первые века ее христианизации // Вестник ПСТГУП: История. История Русской Православной Церкви. – 2011. – Вып. 5 (42). – С. 7–13.

- 3 Можаровский А.А. Изложение хода миссионерского дела по просвещению казанских инородцев с 1552 по 1867 г. / А.А. Можаровский. – Казань, 1870. – 75 с.
- 4 Карамзин Н.М. История государства Российского: XII томов в 4 книгах. Кн. 3. Т. V-IX / Н.М. Карамзин. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. 592 с.
- 5 Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. 3-е изд. Кн. 2. Т. VI-X / С.М. Соловьёв. – СПб., б.г., б.и. – 1728 стб.
- 6 О построении слободы с церковью и переводе туда из уезда новокрещенов, поколебавшихся от соседства с иноверцами в православной вере, о разрушении татарских мечетей, с запрещением впредь строить оныя, и о недозволенности русским людям жить в услужении у татар и немцев: Царская грамота в Казань № 358 от 18 июля 1593 г. // ААЭ. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1836. Т. 1.
- 7 Мокшин Н. Ф. Мордва и вера. – Саранск, 2005. – С. 158–183.
- 8 Извлечение из отчета о миссионерской деятельности в Енисейской епархии // Енис. епарх. ведомости. 1894. – № 1. – С. 8–19.
- 9 Архивное агентство Красноярского края (далее ААКК). Ф. 592. Оп. 1. Д. 28. Л. 1–25; Д. 9; Д. 11, 15. Л. 76; Д. 84. Л. 1–43; Д. 240. Л. 72; Д. 274. Л. 1–10об.
- 10 Минусинский городской архив. Ф. 106. Оп. 1. Д. 2. Л. 100 об.
- 11 Зверев, В. А. О начальном этапе модернизации и дезорганизации образа жизни восточнославянского населения Сибири // Аборигены Сибири : проблемы исчезающих языков и культур : тез. Междунар. науч. конф. (Новосибирск (Академгородок), 26–30 июня 1995 г.). – Т. 2. – Новосибирск, 1995. – С. 115–119.
- 12 Окунь С.Б. Очерки по истории колониальной политики царизма в Камчатском крае. – Л.: Соцэкгиз, 1935. – 152 с.
- 13 Севильгаев Г.Ф. Очерки по истории просвещения малых народов Дальнего Востока. – Л.: Просвещение, 1972. 424 с.
- 14 Памятная книжка Якутской области на 1871 г. – СПб.: Тип. В. Безобразов и К°, 1872. – 184 с.
- 15 Государственный архив Забайкальского края (ГАЗК). Ф. 8. Оп. 1.
- 16 Орлова К.В. История христианизации калмыков. – Элиста: Вост. лит., 2006. – С.41.
- 17 Карпов А.Б. Уральцы. Исторический очерк. Часть I. Яицкое войско, от образа вания войска до переписи полковника Захарова (1550-1725 гг.). – Уралск: Войсковая типография, 1911. – С.894.
- 18 Бакунин В.М. Описание калмыцких народов, а особливо из них торгоутского, и поступков их ханов и владельцев. Сочинение 1761 года. – Элиста: Калм. кн. Изд-во, 1995. – С.38-39.
- 19 Витевский В.Н. И.И. Неплюев и Оренбургский край в прежнем его составе до 1758 г. в 2 т. / В.Н. Витевский. Казань: Типо-Литография В.М.Ключникова, 1897. – Т. 2. – 630 с.
- 20 Гурий. Первая православная миссия среди калмыков и ее практическая жизнь // Православный собеседник. – 1914. – № 3. – С. 466.
- 21 Национальный архив республики Татарстан. Ф. 10. Оп. 2. Д. 1248. Л. 28.
- 22 Орджоникидзе Т. Русско осетинские отношения в XVIII в. – Т. 1. 1976. – С. 332-335.
- 23 Моздоко-Маджарское викариатство в Астраханской епархии // Астраханские епархиальные ведомости. Астрахань, 1880. – № 32.
- 24 Константинов В.С. Земля вечной любви. Эвенкийские новеллы. – Хабаровск: Издат. дом «Приамурские ведомости», 2001. – 112 с.
- 25 Вениамин, архиепископ Иркутский и Нерчинский // Жизненные вопросы православной миссии в Сибири. – СПб., 1885

References

- 1 Ul'janov N.I. Oчерki istorii naroda Komi-zyrjan / N.I. Ul'janov. – М.: Partizdat, 1932. 371 s.
- 2 Chagin G. N. Perm' velikaja i pervye veka ee hristianizacii // Vestnik PSTGUII: Istorija. Istorija Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi. – 2011. – Вып. 5 (42). – С. 7–13.
- 3 Mozharovskij A.A. Izlozhenie hoda missionerskogo dela po prosveshheniju kazanskih inorodcev s 1552 po 1867 g. / A.A. Mozharovskij. – Kazan', 1870. – 75 s.
- 4 Karamzin N.M. Istorija gosudarstva Rossijskogo: XII tomov v 4 knigah. Кн. 3. Т. V-IX / N.M. Karamzin. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. 592 с.
- 5 Solov'jov S.M. Istorija Rossii s drevnejshih vremjon. 3-e izd. Кн. 2. Т. VI-H / S.M. Solov'jov. – СПб., б.г., б.и. – 1728 стб.
- 6 О построении слободы с церковью и переводе туда из уезда новокрещенов, поколебавшихся от соседства с иноверцами в православной вере, о разрушении татарских мечетей, с запрещением впредь строить оныя, и о недозволенности русским людям жить в услужении у татар и немцев: Царская грамота в Казань № 358 от 18 июля 1593 г. // ААЭ. СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1836. Т. 1.
- 7 Mokshin N. F. Mordva i vera. – Saransk, 2005. – S. 158–183.
- 8 Izvlechenie iz otcheta o missionerskoj dejatel'nosti v Enisejskoj eparhii // Enis. eparh. vedomosti. 1894. – № 1. – С. 8–19.
- 9 Arhivnoe agentstvo Krasnojarskogo kraja (dalee ААКК). F. 592. Op. 1. D. 28. L. 1–25; D. 9; D. 11, 15. L. 76; D. 84. L. 1–43; D. 240. L. 72; D. 274. L. 1–10об.
- 10 Minusinskij gorodskoj arhiv. F. 106. Op. 1. D. 2. L. 100 об.
- 11 Zverev, V. A. O nachal'nom jetape modernizacii i dezorganizacii obraza zhizni vostochnoslavjanskogo naselenija Sibiri // Аборигены Сибири : проблемы исчезающих языков и культур : тез. Междунар. науч. конф. (Новосибирск (Академгородок), 26–30 июня 1995 г.). – Т. 2. – Новосибирск, 1995. – С. 115–119.
- 12 Okun' S.B. Oчерki po istorii kolonial'noj politiki carizma v Kamchatskom krae. – L.: Socjkgiz, 1935. – 152 с.
- 13 Sevil'gaev G.F. Oчерki po istorii prosveshhenija malyh narodov Dal'nego Vostoka. – L.: Prosveshhenie, 1972. 424 с.
- 14 Pamjatnaja knizhka Jakutskoj oblasti na 1871 g. – СПб.: Тип. В. Безобразов и К°, 1872. – 184 с.
- 15 Gosudarstvennyj arhiv Zabajkalskogo kraja (GAZK). F. 8. Op. 1.

- 16 Orlova K.V. Istorija hristianizacii kalmykov. – Jelista: Vost. lit., 2006. – S.41.
- 17 Karpov A.B. Ural'cy. Istoricheskij ocherk. Chast' I. Jaickoe vojsko, ot obrazo vanija vojska do perepisi polkovnika Zaharova (1550-1725 gg.). – Ural'sk: Vojskovaja tipografija, 1911. – S.894.
- 18 Bakunin V.M. Opisanie kalmyckih narodov, a osoblivo iz nih torgoutskogo, i postupkov ih hanov i vladel'cev. Sochinenie 1761 goda. – Jelista: Kalm. kn. Izd-vo, 1995. – S.38-39.
- 19 Vitevskij V.N. I.I. Nepljuev i Orenburgskij kraj v prezhnem ego sostave do 1758 g. v 2 t. / V.N. Vitevskij. Kazan': Tipo-Litografija V.M.Kljuchnikova, 1897. – T. 2. – 630 s.
- 20 Gurij. Pervaja pravoslavnaia missija sredi kalmykov i ee prakticheskaja zhizn' Pravoslavnyj sobesednik. – 1914. – № 3. – S. 466.
- 21 Nacional'nyj arhiv respubliki Tatarstan. F. 10. Op. 2. D. 1248. L. 28.
- 22 Ordzhonikidze T. Russko osetinskie otnoshenija v XVIII v. – T. 1. 1976. – S. 332-335.
- 23 Mozdoko-Madzharskoe vikariatstvo v Astrahanskoj eparhii // Astrahanskije eparhial'nye vedomosti. Astrahan', 1880. – № 32.
- 24 Konstantinov V.S. Zemlja vечноj ljubvi. Jevenkijskie novelly. – Habarovsk: Izdat. dom «Priamurskie vedomosti», 2001. – 112 s.
- 25 Veniamin, arhiepiskop Irkutskij i Nerchinskij // Zhiznennye voprosy pravoslavnoj missii v Sibiri. – SPb., 1885